

IV.

Maria-Rita Arménská: císařovna obklopená smrtí

(1296–1320)

(...) On [Bůh] Vás povolal ze vzdálené země, (...) abyste vládla společně s mým mocným a svatým císařem [a] zachovala zásady zbožnosti neotřesené a nefalšované ve Vašem nejupřímnějším a nejčistším srdci a duši (...)

Patriarcha Athanasios I.

Úvod

Přestože se třinácté století již chýlilo ke konci, byzantští císařové stále ještě hledali způsob, jak uniknout dlouhému stínu Latinského císařství. Z obavy před novou křížovou výpravou se Andronikos II. pokusil oženit svého nejstaršího syna Michaela (IX.) s Kateřinou de Courtenay, nominální dědičkou zaniklého císařství. Od tohoto záměru musel však nakonec upustit, neboť si zrušením Lyonské unie (1272) zneprátilil papeže a přehnané podmínky předložené francouzskou stranou nemohl přijmout. Kateřina se brzy nato provdala za Karla z Valois, bratra francouzského krále, který tak získal „nárok“ na konstantinopolský trůn.

Po těchto neúspěšných jednáních se jiné dvory chopily příležitosti a nabídly své vlastní princezny jako nevěsty pro císařova syna. Anna, vládkyně Epiru, navrhla svou dceru Thamar. Michael a Thamar byli však příliš blízce spřízněni a církev jejich sňatek zamítla. Andronikos pak obdržel další nabídky z Kypru a z Malé Arménie. Rozhodl se nejprve vyslat poselstvo na Kypr, ale členové této mise vedené alexandrijským patriarchou, Athanasiem II., byli přepadeni piráty a sotva vyvázli životem. V říjnu téhož roku proto vyslal Andronikos do ostrovního království nové vyslance. Kyperský král Jindřich II. z Lusignanů (1285–1324), otevřený myšlenkám svazku mezi Kyprem a Byzancí, je přijal se všemi poctami, nicméně trval na schválení sňatku papežem.

V obavě z nejistého jednání s římskou kurií byzantské poselstvo nakonec opustilo Kypr a vydalo se do Malé Arménie, kde je srdečně přivítal král Hethum II. Po krátkých jednáních se obě strany dohodly, že královny sestry, třináctiletá dvojčata Rita a Theofano, se s četnými dary odeberou do Byzance, kde se jedna z nich provdá za mladého dědice trůnu a druhá za některého z vysoce postavených šlechticů.

Rodina a dětství arménské princezny

Prameny obsahují bohužel jen velmi málo informací o dětství budoucí císařovny a její sestry. Král Lewon II. (1269–1289) a jeho manželka Keran měli početnou rodinu šestnácti dětí, deseti synů a šesti dcer. Pouze tři dívky se však dožily dospělosti: kromě dvojčat Rity a Theofano (*1278/9) tu byla ještě jejich starší sestra Isabella (*1276/7), dvojče prince Smbata. Ta se v roce 1293 provdala za Amalricu z Lusignanů, vládcu Tyru. Jako dvojčata si byly Rita a Theofano pravděpodobně velmi blízké, což může vysvětlovat, proč si jejich bratr přál, aby se do Byzance provdaly obě.

Princezny vyrůstaly v zemi, která často válčila s Mameluky. Otce ztratili, když jim bylo asi jedenáct let, a následující roky byly poznamenány nestabilitou a nepokoji v královské rodině. Jejich bratr Hethum II. nastoupil na trůn v roce 1289, ale o čtyři roky později abdikoval ve prospěch jiného bratra Thora (Theodora) III. Thorova problematická vláda však vynesla Hethuma zpět na trůn v roce 1294, těsně před příchodem byzantských vyslanců.

Přestup k pravoslaví a svatba

Cestou do Konstantinopole musely princezny i se svým doprovodem přistát na Rhodu poté, co Rita vážně onemocněla. Jak se její stav zhoršoval, rozhodla se zřici se učení arménské církve, které Byzantinci vnímali jako monofyzitské, a tedy kacířské,¹ a přestoupit k pravoslaví. Princezna pak obdržela pomazání, požehnání a jméno Marie (Maria), zřejmě od byzantských kněží, kteří byli součástí byzantského poselstva. Podle pramenů však nebyla znovu pokřtěna. Vynechání tohoto obřadu vysvětlují byzantské teologické texty, které uvádějí, že od arménských konvertitů nebyl vyžadován pravoslavný křest. Byli však povinni formálně přijmout pravoslaví a zřeknout se arménského učení a rozmanitých „kacířských nauk“ před přijetím výše zmíněného pomazání.

Když byzantské prameny popisují Ritin přestup k pravoslaví, zpodobňují císařovnu jako „zářící růži“ vyňatou „z ostrého trní“ a přirovnávají ji k „čistému zlatu“ získanému z „falešného kovu“ [kacířské Arménie]. Princezna se pak brzy zotavila ze své nemoci a obě sestry mohly pokračovat v cestě do císařského města. Vylodily se poblíž kláštera Kosmidion, kde je slavnostně přivítali starší a mladší císař (Andronikos II. a Michael IX.), dvorští úředníci, cizí kupci a vyslanci i obyvatelé Konstantinopole. Princezny byly poté s počtami uvedeny do císařského paláce.

Zda si nevěstu vybral sám mladý císař nebo se volby ujali jeho rodiče, není známo. (Vzhled v této situaci možná nehrál důležitou roli, neboť Rita a Theofano jako dvojčata si zřejmě byly podobné.) Císařskou nevěstou, která se 16. ledna 1295 v chrámu svaté Sofie provdala za mladého císaře, se nakonec stala právě Marie (Rita). Možná jistou roli v této volbě sehrála i skutečnost, že Marie již konvertovala k pravoslaví, zatímco její sestra přijala pravoslavnou víru teprve po příchodu do Konstantinopole. Zatímco Michael byl korunován o osm měsíců dříve (21. května 1294), Mariina korunovace se pravděpodobně uskutečnila bezprostředně po svatbě. Zapomenuta nebyla ani císařovna mladší sestra Theofano, která také přestoupila k pravoslaví a dostala jméno Theodora (po matce Andronika II., která se stala její kmotrou).

Po sestřině sňatku byla Theodora zasnoubena se sebastokrátorem Theodorem Angelem z Epiru. Cestu na západ za svým manželem, na kterou se vydala v následujícím roce, však nepřežila a byla pohřbena v Soluni. Odloučení od Theodory-Theofano a její smrt byly pro mladou císařovnu jistě těžkou ranou. Do té doby jí sestra byla vždy nablízku, sdílela Mariiny nejranější vzpomínky na rodiče i sourozence, znala její rodný jazyk i prostředí, ve kterém byla vychována. Nyní byla s konečnou platností odloučena od své rodiny.

Mezi Byzancí a Malou Arménií

V prvních letech manželství Marii jistě zaměstnávala péče o její rostoucí rodinu, do které postupně přibýli Anna, Theodora, Andronikos a Manuel. Zřejmě se také účastnila

---

¹ Pravoslavná a arménská církev se navzájem neuznávaly, neboť arménská církev byla v této době v unii s Římem (1198–1375), i když si v praxi zachovávala vlastní učení i obřady.

slavnostních příležitostí císařského dvora (podle svědeckví pramenů například v roce 1299 doprovázela svého manžela na svatbu své švagrové Simonis Palaiologiny v Soluni).²

V letech 1302–1303 se Michael a Marie na delší dobu usadili v Soluni. Zatímco politické rozdíly mezi Michaelem a jeho otcem mohly hrát roli v odchodu mladého císařského páru od konstantinopolského dvora, prameny uvádějí, že Michael měl chránit okolí Soluně před vpády sousedních vládců a později také před armádami Velké katalánské společnosti. Jak jsme již uvedli v předchozí kapitole, Andronikos původně najal tyto muže, aby hájili východní hranici říše a znovu obsadili anatolská území okupovaná Turky. Nájemní vojsko však ve své misi selhalo a brzy se vrátilo na evropský břeh, kde přepadalo byzantská města a vesnice. Po vyplenění Thrákie, Makedonie a klášterů na svaté hoře Athos v roce 1311 obsadili tito vojáci také původně burgundské Vévodství aténské a thébské v Thrákii a usadili se v něm.

Než Marie opustila Konstantinopol, aby se odebrala do Soluně, musela se rozloučit se svými ještě malými syny Andronikem a Manuelem, kteří měli zůstat na císařském dvoře. Její dcery zřejmě odešly na západ spolu se svými rodiči, u kterých však nezůstaly dlouho. Theodora se v roce 1308 provdala za Teodora Světoslava Bulharského a o pět let později se Anna stala manželkou Tomáše Angela z Epiru.

Císařovna a mocný kapitán žoldnéřů

Poté, co Marie opustila hlavní město, se o ní byzantské prameny zmiňují jen zřídka. Zaznamenávají však jedno její velkorysé gesto. Brzy po návratu z vojenské výpravy do Pegai zamířil Michael IX. v lednu 1304 na sever říše, aby čelil postupujícímu bulharskému útoku. Potřeboval však peníze, aby mohl zajistit zbroj a zásoby pro své zkušené maloasijské vojáky. Aby získal nezbytné prostředky, rozhodl se prodat většinu svých osobních zlatých a stříbrných nádob, z nichž mnohé pocházely z věna jeho manželky. Jeho (a Mariina) štědrost se vyplatila, neboť byzantské armádě se brzy nato podařilo zastavit bulharský útok a získat zpět ztracená území.

Jako manželka mladšího císaře doprovázela Marie často svého manžela na jeho cestách a připojovala se k němu ve městech, kde vykonával své administrativní a vládní povinnosti. Během jednoho takového pobytu v Adrianopoli byla svědkem dramatické scény spojené s vůdcem Katalánské společnosti Rogerem de Flor. Koncem dubna 1305 se Michael měl právě zde setkat a uzavřít mír s tímto vlivným a obávaným kapitánem. Mezitím však Alani, další skupina žoldnéřů najatých Andronikem II., ať již s Michaelovým vědomím nebo bez něj, zavraždili Rogera v Mariiných komnatách, kam uprchl hledat útočiště. O tom, že císařovna byla v tu chvíli ve vážném nebezpečí, svědčí následující skutečnost. Když Michaelovi přinesli zprávu o Rogerově smrti, jeho první otázka byla, zda jeho žena žije.

Pokud však mladý císař doufal, že smrt velitele rozvrátí Katalánskou společnost, byl jistě zklamán. Zpráva o vraždě rozzuřila katalánské vojáky a podnítila je k dalším výbojům v Thrákii a Thesálii. Katalánci se nakonec usadili v Aténách, přijali nominální nadvládu a ochranu Fridricha II. Sicilského a spravovali okolní území až do roku 1388.

Po zavraždění Rogera de Flor mizí císařovna Marie na tři roky z byzantských pramenů. Zdá se, že se vrátila do bezpečí soluňských hradeb, kde v té době vládla Irena z Montferratu, druhá

---

² Simonis byla nevlastní sestrou Mariina manžela Michaela. Oba byli dětmi císaře Andronika II., Michael však byl synem Anny Uherské a Simonis dcerou Ireney-Yolandy z Montferratu.

manželka Andronika II. Vzhledem k nepřátelství mezi Irenou-Yolandou a jejím nevlastním synem Michaellem IX. žily obě ženy pravděpodobně odděleným životem ve svých palácích, přičemž správa města a přilehlých území připadla starší císařovně. Navzdory dobrému obrannému systému města však nebyl Mariin život v Soluni vždy klidný. Na jaře roku 1308 oblehla město vojska Katalánské společnosti, která měla v plánu Soluň dobýt a přezimovat v tomto bohatém a strategickém městě. Oběma císařovnám se muselo ulevit, když Andronikovo vojsko donutilo Katalánce k ústupu.

Obr. 5: zde

Marie a pravoslavná církev

Marie, přestože byla původně cizinkou, se energicky zapojila do záležitostí pravoslavné církve. (To mimo jiné naznačuje, že si musela osvojit dobrou znalost řeckého jazyka.) V dopise napsaném během svého druhého patriarchátu (červen 1303–září 1309) patriarcha Athanasios I. chválí Mariinu pravověrnost a popisuje ji jako ženu „usilující o mírové sjednocení církve.“ Jeho varování, aby schizmatikům neposkytla žádnou podporu a aby je nepodněcovala k pokračování v jejich bludech, však vede k otázkám. Soustředily se Mariiny snahy na smíření Arsenitů³ s představiteli pravoslavné církve? Tato možnost by odpovídala datování patriarchova dopisu a je možné že se Marie snažila napomoci smíru církve, který by přinesl mír také do samotné císařské rodiny.⁴ Smysl dopisu lze však chápat také jinak. V době, o níž je řeč, odcestovala císařovna do Malé Arménie, pravděpodobně v rodinné záležitosti. Pokud se tato cesta uskutečnila v letech 1308–1309, bylo by možné předpokládat, že se patriarchův dopis týkal spíše Malé Arménie než Arsenitů. V roce 1308 totiž protikatolictí a protizápadní arménští baroni zavraždili Mariina bratra Hethuma II. i jejího synovce Lewona IV. a králem se stal další z císařovniných bratrů, Ošin I. (1308–1320). Za takovýchto okolností se Marie mohla vypravit do své vlasti, aby truchlila pro své příbuzné a možná zároveň podpořila jednání o smíření arménské a pravoslavné církve. Vzhledem k tomu, že Malá Arménie byla nyní již zcela obklíčena Turky, mohla Mariina návštěva souviset také s diplomatickými jednáními o vzájemné podpoře mezi oběma křesťanskými zeměmi.

Vraťme se však k patriarchovu dopisu. Přestože si zachovávala své starobylé učení a rituály, byla arménská církev v této době v unii s Římem (1198–1375). Z pohledu konstantinopolského patriarchy proto byla Mariina rodina katolická (a tedy kacířská). Dopis bohužel neobsahuje dostatek podrobností, aby bylo možné jasně určit zmíněné schismatiky. Jednalo-li se skutečně o Arménii, mohl se Athanasios obávat, že císařovna při návštěvě své domoviny pod vlivem příslušníků místní církve a své rodiny opustí pravoslaví. Pokud jde o patriarchální snahy o unii s arménskou církví, Athanasiovův list nepoukazuje na žádnou konkrétní misi, ale pozdější list patriarchy Izajáše (1323–1332), napsaný maloarménskému katolikovi v dubnu 1330 nebo 1331, naznačuje, že takové snahy o smíření existovaly.

Císařovna obklopená smrtí

Po smrti císařovny Ireny-Yolandy v roce 1317 a svatbě Mariina a Michaelova syna Andronika III. s Irenou-Adelheid von Braunschweig-Grubenhagen se Michael IX. a Marie trvale usadili v Soluni. V následujících letech utrpěla císařská rodina řadu těžkých ztrát, počínaje smrtí

³ Jednalo se o přívržence sesazeného patriarchy Arsenia. Příčiny arsenitského schismatu (1265 – 1310) i cíle Arsenitů jsou blíže popsány v I. kapitole popisující život Theodory Palaiologiny.

⁴ Několik významných členů Palaiologovské rodiny patřilo k předním představitelům arsenitského hnutí.

jejich nejstarší dcery Anny. Ta byla provdána za epirského despotu, kterého dal jeho synovec Nicolo Orsini, hrabě z Kefalonie, uškrtit. Ovdovělá princezna byla donucena se za Orsiniho provdat, brzy poté však zemřela bezdětná ve věku pouhých dvaceti let (1319). V září následujícího roku došlo k nové tragédii, když strážce Andronika III. omylem zabily jeho mladšího bratra Manuela, který se zřejmě octl ve špatnou chvíli na špatném místě. Báseň, kterou o mrtvém princovi na Mariinu žádost napsal soudobý básník Manuel Philes, popisuje císařovnin osud. Básník uvádí, jak přijela ze „země Kilikie“ a vedla šťastný život císařovny a matky, dokud z ní ztráta syna nečinila „císařovnu Xene (cizinku, jeptišku), oděnou v hadrech (císařovnin smuteční roucho).“ Touto ztrátou však Mariino utrpení ještě neskončilo. Michael IX., který se zřejmě nikdy netěšil příliš pevnému zdraví, nesl smrt svých dětí velmi těžce. Zemřel krátce po Manuelovi 12. října 1320 a byl pohřben v Soluni.

Po ztrátě svého syna a manžela se Marie stala jeptiškou a přijala jméno Xena (Xene).⁵ V pozdně byzantském období se jednalo o klášterní jméno spíše neobvyklé, i když si je již dříve zvolily komnenovské císařovny Irena-Piroška, manželka Jana II., a Marie Antiochijská, vdova po Manuelovi I. Ačkoli prameny nezmiňují Mariiny důvody, pro které si vybrala právě toto jméno, zdá se, že potřebovala vyjádřit svou osamělost a zármutek v tomto těžkém období svého života. I po složení církevních slibů se však nadále aktivně účastnila politického dění. Zdá se, že neodešla do kláštera, ale žila nadále v paláci a, nyní již jako starší císařovna, převzala správu města Soluně.

Marie a první občanská válka

Císařovně-jeptišce nebylo dopřáno najít klid v ústraní, protože osudný rok 1320 přinesl kromě již zmíněné ztráty manžela a syna také vyostření konfliktu mezi jejím tchánem a zbylým synem Andronikem. Mladý dědic trůnu, který byl od rodičů odloučen v útlém věku, vyrostl v divokého mladíka a obklopil se podobně smýšlejícími šlechtici, mezi nimiž vynikal Jan Kantakouzenos. Princ toužil zastavit úpadek císařství, obnovit armádu, vybudovat námořnictvo a tuto císařskou brannou moc pak využít k odražení nepřátel říše. Z těchto důvodů se postavil proti politice Andronika II. Ten původně svého vnuka velmi miloval, ale nyní jej činil odpovědným za nešťastnou smrt jeho bratra a nařídil, aby jméno „Andronikos III.“ bylo vynecháno z přísahy, kterou skládali císařští úředníci. Tímto aktem nepřímo naznačil, že si hodlá zvolit jiného nástupce.

V příštím roce (1321) se Andronikovy spory se starším císařem vyostřily a přerostly ve skutečnou vzpouru. Andronikos II. vyslal svého syna Konstantina, aby převzal vládu v Soluni, ze které by jeho snacha Marie mohla učinit strategickou základnu svého syna. Zároveň mu nařídil, aby císařovnu zajal a poslal do hlavního města. Kantakouzenos ve svém díle líčí, jak Marie v den svého nuceného odjezdu vstoupila do kostela, pevně objala ikonu Matky Boží a odmítla opustit město. Byla si jistě dobře vědoma, že její cesta do Konstantinopole je cestou do vězení a povede pouze k odloučení od jejích spojenců. Císařovnin čin připomíná podobnou událost ze 12. století, kdy Anna Dalassena, matka budoucího císaře Alexia I., po vzpouře svých synů vstoupila do chrámu Boží Moudrosti a odmítla chrám opustit, dokud jí a její rodině nebude zaručeno bezpečí. Konstantin se však neodvážil nesplnit otcovy příkazy. Když nedokázal svou švagrovou přesvědčit slovy, uchýlil se k násilí. Povolal tři důstojníky a nařídil

---

⁵ Cizinka, přeneseně také jeptiška.

jim, aby vzpouzející se císařovnu dopravili na loď. Po příjezdu do Konstantinopole byla pak Marie uvězněna v císařském paláci.

Podle líčení soudobých pramenů uvěznil Konstantin také císařovny přívržence v Soluni. Skutečnost, že taková skupina existovala, poukazuje na Mariinu politickou činnost a vliv. V červenci roku 1322 se štěstí pomalu začalo obracet na stranu Andronika III., který rychle získával stoupence a podroboval si nová území. Aby se pojistil pro případ, že by se jeho vnuk zmocnil hlavního města, a možná také aby získal čas, propustil Andronikos II. Marii z vězení a poslal ji zprostředkovat mír se svým vnukem. Setkání matky a syna, které se poté uskutečnilo v Epibatai poblíž města Selymbrie, bylo zřejmě velmi citově vypjaté, neboť šlo o jejich první shledání od smrti Michala IX. Poté, co společně oplakali ztrátu manžela a otce a probrali různé (politické?) záležitosti, vrátila se Marie ke svému tchánovi s podepsanou smlouvou, jejíž přesný obsah není znám. Mír, který přinesla, totiž trval jen krátce a nepřátelství mezi oběma císaři brzy vypuklo znovu.

Soudobé prameny obsahují jen velmi málo informací o činnosti a místě pobytu císařovny po návratu z její mise. Brzy po podpisu smlouvy přijel Andronikos III. do Konstantinopole a po veřejném setkání se starším císařem si poblíž kostela Hodegetria tes Peges (před západními hradbami města, který byl známý léčivými prameny) postavil tábor, z něhož opakovaně vyjížděl do hlavního města. Podle byzantských pramenů se zde setkal také se svou matkou:

Jeho matka, císařovna, také pobývala v kostele Nejsvětější Bohorodičky, částečně kvůli své nemoci a částečně proto, aby byla nablízku svému milovanému synovi. S císařovnou byla také císařova dcera, královna Simonis, která se nedávno vrátila ze Srbska po smrti svého manžela. Ta pravidelně donášela svému otci císaři zprávy o tom, co se tu a tam šušovalo.

Z textu vyplývá, že zdravotní stav Marie-Xeny se zhoršil, možná v důsledku traumatických událostí předchozích let. Ačkoli se z pramenů nedozvídáme, zda zázračná voda ze slavné svatyně měla na císařovnu blahodárný vliv, čas strávený se synem jí pravděpodobně dodal novou sílu. Je poněkud překvapivé, že se ve společnosti Marie-Xeny nacházela právě královna Simonis, která se po návratu ze Srbska v roce 1321 stala jeptiškou v klášteře svatého Ondřeje v konstantinopolské čtvrti Krisei. Je možné, že Simonis chtěla být oporou stárnoucí a nemocné císařovně, ale historik se zřejmě nemýlil, když poukazuje na královninu roli informátorky jejího otce.

Když znovu vzplála občanská válka, zůstala Marie v Konstantinopoli. Možná se mohla volně pohybovat po městě, ale pravděpodobně je nesměla opustit. Následovalo další smutné období jejího života. Právě zde totiž zřejmě dostala zprávu, že její zbývající ovdovělá sestra Isabella a její dva synové, kteří se po smrti svého kyperského manžela a otce Amalrika z Lusignanu vrátili do Malé Arménie, byli zavražděni. Přibližně ve stejné době došlo v Mariině rodině k dalším dvěma tragédiím. Malý syn Andronika III. a jeho manželky Ireny zemřel a o několik měsíců později jej následovala i jeho matka.

Mariina přítomnost v Konstantinopoli po usmíření obou Androniků naznačuje, že chtěla podpořit svého syna. Je možné, že právě v této době pocítila silnou nechuť ke členům rodiny Kantakouzenů. Nedůvěřovala pohnutkám Jana Kantakouzena a jeho matku Theodoru považovala za svou sokyni. Jak došlo ke vzniku tohoto nepřátelství, není známo. Theodora byla zkušenou političkou se značnými finančními prostředky a rozsáhlou sítí významných

kontaktů. Přes podobné založení (nebo právě kvůli svým politickým ambicím) si obě ženy neporozuměly. Marie možná žárlila na Theodořin vliv na Andronika, nebo nedůvěřovala jejím důvodům k podpoře císaře.

Toto období však mělo pro Marii-Xenu i radostné chvíle. Muselo se jí ulevit, když byl v únoru roku 1325 její syn uznán dědicem trůnu a korunován v chrámu Boží Moudrosti. Ačkoli prameny její přítomnost výslovně neuvádějí, byla zcela jistě svědkem této události a možná se zúčastnila i synovy svatby s Annou Savojskou v následujícím roce.

Mariina podpora Andronika III. na konci občanské války

V roce 1327 povolil Andronikos II. Marii návrat do Soluně, „aby mohla vstoupit do kláštera, kde přijala řeholní roucho.“ Cestou do Thesálie ji však zastihla zpráva, že se konflikt mezi jejím synem a tchánem znovu rozhořel. V obavách o svou svobodu a bezpečí (a v domnění, že Andronikos II. a jeho spojenci v Thesálii by ji znovu mohli zatknout a uvěznit) zůstala Marie v Gratianupolis, kde čekala na příjezd svého syna. Strávila s ním pak několik dní a zřejmě pečlivě zvažovala své další kroky. Podle Nikefora Gregorase Marie pozvala svou dceru Theodoru, kterou neviděla mnoho let, a jejího nového manžela, bulharského cara Michaela III. Šišmana,⁶ do svého sídla v Didymoteichon (květen 1327). Setkání, kterého se zúčastnil také Andronikos III., bylo politicky přínosné a oba panovníci spolu uzavřeli spojenectví.

Počátkem následujícího roku doprovázela Marie svého syna do Soluně a později zpět do Konstantinopole, aby ho podpořila na počátku jeho vlády. Právě tehdy však její konflikt s Kantakouzeny dosáhl svého vrcholu. Když Jan Kantakouzenos přesvědčil Andronika, aby propustil z vězení schopného, ale nespolehlivého generála Syrgiannise, byla hluboce pobouřena. Vyčítala Kantakouzenovi, že s ní toto rozhodnutí neprojednal, a trvala na tom, že císařův nepřítel a zrádce musí zůstat vězněm po zbytek svého života. Andronikos nepopřál sluchu prozíravé radě své matky a postavil se na Kantakouzenovu stranu. Tím Mariina žárlivost na moc a pozici Kantakouzenů u dvora ještě vzrostla. Domnívala se (možná ne zcela mylně), že Kantakouzenovi nejde ani tak o jejího syna jako spíš o vlastní kariéru. Andronikos, do značné míry závislý na politické i materiální podpoře svého oblíbence, se však nadále odmítal tohoto spojence vzdát. Rozladěná a zklamaná tímto konfliktem se císařovna vrátila zpět do Soluně.

Kancelář císařovny Marie

Stejně jako ostatní císařovny měla i Marie svou vlastní kancelář. Dochované dokumenty odrážejí císařovninu poměrně skromnou velkorysost k několika klášterům. V srpnu 1321 vydala Marie listinu, kterou mnichům chilendarského kláštera na hoře Athos povolila stavbu mlýna poblíž městečka Chandax na svém pozemku a v březnu následujícího roku potvrdil Andronikos III. rozkaz vydaný klášteru Prodromos „přesvatou paní a císařovnou, matkou mého císařského majestátu,“ kterým o několik let dříve osvobodila klášter od každoroční daně.

---

⁶ Theodor Svetoslav, Theodořin první manžel, zemřel někdy v letech 1321–1322. Na rozdíl od většiny byzantských princezen se ovdovělá a bezdětná Theodora rozhodla zůstat Bulharsku. Možná se nechtěla vrátit do své rodné země v době občanské války. Jisté však je, že se nestala jeptiškou a žila ve Velikém Tarnově jako vdova. V roce 1325 se znovu provdala, tentokrát za nového bulharského cara, Michaela Šišmana, který nastoupil na trůn v roce 1323 a zapudil svou první manželku, srbskou princeznu, se kterou již měl dvě děti.

Po vzoru předchozích císařoven nesou Mariiny pečeti na líci obraz sedící Bohorodičky, která drží na klíně Krista. Na rubu je vyobrazena stojící císařovna s vysokou korunou zdobenou přívěsky. Její roucho s širokými rukávy a šál (loros) zdobí čtverce zdobené perlami a perly lemují i horní okraj oděvu. V pravé ruce drží Marie žezlo posázené drahokamy, zatímco levou ruku má položenou na hrudi. Na okraji pečeti je nápis, který ji představuje jako „Marii nejzbožnější augustu Doukainu Palaiologinu.“

Císařovna mírotvůrkyně

Navzdory původně srdečným vztahům Andronika III. a jeho švagra se vztahy mezi Byzancí a Bulharskem zhoršily, když Andronikos III. vítězně vstoupil do Konstantinopole v květnu 1328. O měsíc později napadl Michael Bulharský pohraniční území říše a obě strany se připravovaly k válce. V obavách o osud svého syna i zetě zasáhla Marie-Xena rázně do složité politické situace, aby obnovila mír:

Situace Římanů byla nebezpečná a neklidná. Matka a vládkyně se obávala o svého syna a vyslala k oběma [panovníkům] posly, aby zprostředkovali dohodu. Nakonec skutečně dosáhla smíru, neboť byla matkou obou, a proto je neváhala napomenout, jak uznala za vhodné. Tak byla uzavřena dohoda a Michael se vrátil domů s bohatými dary.

V říjnu téhož roku zabránila Marie-Xena dalšímu konfliktu, když pomohla vyřešit nový konflikt mezi Andronikem a Michaelem Šišmanem, který se tentokrát týkal žádosti bulharského cara získat část byzantského území z titulu manžela císařovy sestry. Výsledkem další císařovny intervence bylo podepsání mírové smlouvy v Krenně, podle níž Michael vrátil pevnost Bukeleon a Andronikos se zavázal platit Bulharsku tribut. Možná naštěstí pro Byzanc zahynul bojovný bulharský vládce o dva roky později v bitvě se srbským králem u Velbuždu (1330).

Andronikova nemoc a adopce nebezpečného generála

V roce 1329 Andronikos III. vážně onemocněl. V domnění, že se blíží konec jeho života, se rozhodl předat poručnictví nad svým nenarozeným dítětem své manželce Anně a nejbližšímu příteli a spolupracovníkovi, Janu Kantakouzenovi. Tím však nepřímo upřel vedoucí politickou roli své matce. Kantakouzenos ve svém díle popisuje, jak se jeho matka, Theodora Kantakouzena, třikrát ptala Andronika, jakou roli by měla zaujmout Marie-Xena v případné regentské vládě. Vždy však dostala stejnou odpověď: říši nemohou vládnout dvě ženy.

V této záležitosti je obtížné vzít historika za slovo, neboť se zjevně obával možnosti, že by vláda přešla na politicky zkušenou matku císaře, která, mírně řečeno, nebyla jeho rodině nakloněna. Kantakouzenova důsledná snaha zbavit císařovnu-vdovu podílu na vládě svědčí o tom, že ji považoval za chytrou a mocnou a, pro jeho rodinu, za podstatně nebezpečnější než císařovu mladou manželku. Kantakouzenos ve svém díle také zdůrazňuje svou vstřícnost vůči Marii-Xeně, které spolu se zprávou o kritickém stavu jejího syna poslal kříž zdobený drahými kameny a ujištění o své úctě k ní. Na císařovnu však tyto projevy vstřícnosti zjevně nezapůsobily. Ve svém historickém díle Gregoras poznamenává:

Kdyby její syn, císař, zemřel a vlády v říši se ujal někdo jiný než ona, byla by zoufalá. Zdálo se jí totiž nemožné, aby ji velký domestik Kantakouzenos a jeho matka nechali naživu, kdyby se stali regenty a správci říše, neboť oba byli již dlouho jejími nepřáteli.

Pokud jde o císařovo rozhodnutí vyloučit Marii-Xenu z regentství, vzhledem ke složitosti jejich vztahů s Kantakouzeny se možná obával matčiny neschopnosti spolupracovat s velkým domestikem. Ať už byly důvody Andronikova rozhodnutí jakékoli, pro Marii muselo být hořkou pilulkou, neboť opakovaně prokázala nejen své politické schopnosti, ale i svou věrnost synovi a jeho rodině.

V této situaci se Marie-Xena na počátku roku 1330 odhodlala k neobvyklému kroku. Když byl generál Syrgiannis povýšen do úřadu vládce „západních zemí a hradů“ a usadil se v Soluni jako místodržící, ihned se přišel poklonit ovdovělé císařovně a spojil se s ní proti Kantakouzenovi. Marie, která se možná obávala o svůj život (nebo přinejmenším o svou svobodu), pokud by její syn zemřel, souhlasila s uzavřením dohody s nevypočitatelným generálem, a to i přesto, že opakovaně zradil Andronika III. a ona sama byla dříve jeho odpůrkyní. Aby si zajistila generálovu věrnost, rozhodla se Marie-Xena adoptovat Syrgiannise, kterého významná byzantoložka Angeliki Laiou popsala jako „temného intrikána, který sehraje strašlivou úlohu v občanské válce, bude přecházet od jednoho císaře k druhému a nabádat oba k dalšímu boji“ a bude „sloužit svým osobním ambicím bez ohledu na druhé.“

Adopce nebezpečného generála byla politickým tahem, který učinilo i několik předchozích císařoven, včetně například Marie z Alanie. Ta na konci 11. století podpořila vzestup nové dynastie adopcí pozdějšího císaře Alexia I. Komnena. Marie-Xena si uvědomila, že potřebuje připoutat Syrgiannise na svou straně, aby pro sebe získala potřebnou ochranu v nejisté a politicky složité době. Přesto si musela být vědoma významu i rizika svého činu. Jako její adoptivní syn by měl Syrgiannis, pokud by Andronikos III. zemřel bez dědice, jistý nárok na císařský trůn. Přestože Andronikos II. měl tři další syny, Syrgiannis možná doufal, že jako vládce Soluně a schopný vojevůdce by mohl založit novou dynastii.

Zdá se, že Marie-Xena Syrgiannisovou adopcí kromě osobní ochrany sledovala ještě jiný cíl. Generál, vojsko i obyvatelé Soluně jí při této příležitosti přísahali věrnost jako své vládkyni, a tato přísaha se měla v případě smrti jejího syna přenést i na jeho potomky. Tímto způsobem se císařovna snažila zajistit Soluň pro císařskou dynastii. Ačkoli nemohla zabránit vzestupu moci Kantakouzenů, její činy svědčí o věrnosti synovi (navzdory jejich rozdílným názorům) a jeho rodině.

K Mariinu dvoru se sjížděli šlechtici, kteří měli důvod Kantakouzena nenávidět. Pokoušeli se ještě více popudit císařovnu proti němu a zároveň se snažili se jí zalichotit. Tvrdili, že místo aby zajistil regentství oběma císařovnám (přičemž naznačovali, že Marie-Xena má jako starší císařovna větší právo vládnout než její snacha, která dosud neporodila mužského dědice), zmocnil se vlády a císařovnu Annu využil jako zástěrku pro své nekalé záměry. Naléhali proto na Marii-Xenu, aby svého syna varovala před Kantakouzenem, neboť se domnívali, že se mocný velký domestik po Andronikově smrti chystá sám chopit moci.

Na jejich radu se značně znepokojená Marie počátkem roku 1330 skutečně vydala do Konstantinopole. Její syn ji údajně odmítal vyslechnout a odsuzoval její radce jako pouhé pomlouvače. Nejenže nadále projevoval Kantakouzenovi přízeň, ale dokonce mu vyprávěl o rozhovoru, který měl se svou matkou. Velký domestik mu na oplátku sdělil, že důvod Mariiinu návštěvy znal předem, neboť se na něj obrátila podobná skupina a snažila se ho přesvědčit, aby císařovnu matku pomluvil a poštvál jejího syna proti ní, což rozhodně odmítl. Aby podpořil svá tvrzení, odhalil Kantakouzenos totožnost Mariiinych poradců, generála

Syrgiannise a svého bývalého chráněnce Alexia Apokauka. Ti měli podle něj přesvědčit císařovnu-vdovu, že Kantakouzenos nechal byzantské úředníky přísahat věrnost pouze Anně a jejímu dítěti v domnění, že jako cizinka, která přišla do Byzance poměrně nedávno, bude Anna více závislá na jeho radách a ponechá mu volnou ruku v rozhodování o státních záležitostech.

Zaslepena hněvem a strachem z Kantakouzenů podcenila Marie-Xena ambice svých rádců, a tak nevědomky podpořila dva muže, kteří později způsobili dynastii a říši mnoho škod. Prameny o vztahu ovdovělé císařovny a zrádného generála v následujících letech mlčí, je však pravděpodobné, že jejich spojenectví skončilo, když Syrgiannes v roce 1332 znovu vystoupil proti Androniku III.

Smrt

Stárnoucí a zklamaná Marie-Xena se vrátila do Soluně, kde strávila zbývající roky svého života (možná v klášteře, kde složila řeholní sliby). Zemřela 7. června 1333 a byla pohřbena ve městě, kterému vládla. Místo jejího posledního odpočinku není známo, ale zřejmě se nacházelo buďto v blízkosti jejího zesnulého manžela nebo v klášteře Prodromos, který obdarovala, a do kterého možná původně také vstoupila. (Prameny naznačují, že právě sem měla namířeno v roce 1327 po svém odchodu z Konstantinopole.) U příležitosti její smrti napsal Nikeforos Gregoras oslavnou řeč, vyzdvihující život zesulé císařovny, kterou přednesl před císařem. Bohužel jako většina děl tohoto žánru neobsahuje tento text téměř žádné užitečné podrobnosti o Mariině životě nebo osobnosti. Její příběh byl sice plný nečekaných zvratů, ale její zbožnost zůstala, z hlediska pravoslavné církve neposkvrněná.

*

Mariin osud je dojemný i v širším kontextu složitých životních osudů ostatních pozdně byzantských císařoven. Zatímco předčasná nebo i násilná smrt sourozenců, manželů, a dokonce i synů nebyla ve středověku výjimečnou, mezi pozdně byzantskými císařovny se s ní Marie Arménská musela vyrovnávat zvláště často. Její otec a několik sourozenců zemřelo, když byla ještě mladá. Později zemřeli další sourozenci násilnou smrtí. Na své cestě do Byzance se Marie potýkala s těžkou nemocí a v pozdějších letech ji špatné zdraví donutilo hledat pomoc u léčivých pramenů v klášteře Pege. Byla přímým svědkem vraždy kapitána Katalánské komanie, Rogera de Flor, pochovala dvě předčasně zemřelé děti i svého ještě mladého manžela. Přes tyto skličující skutečnosti však neztratila vůli žít. Navzdory svému cizímu původu ovládla řečtinu, přizpůsobila se byzantskému způsobu života i kultuře a našla si v Byzanci přátele, politické přívržence i nový domov.

I když si Marie ve své nedůvěře vůči Kantakouzenům a obavami o budoucnost dynastie nevědomky vybrala za své rádce dva nejnebezpečnější muže své doby (Syrgiannise a Apokauka), ukázala se být nadanou a prozíravou političkou s čilým zájmem o dění své doby. Všeomně podporovala nástupnictví svého syna, přinejmenším jednou zabránila vojenskému střetu s Bulhary a podílela se na smíru uvnitř císařské rodiny. I poté, co přijala řeholní roucho, nadále působila ve veřejném životě a vydávala se na politické mise. Ať už ji k tomuto jednání inspirovaly mravy obvyklé v její vlasti nebo prostě nutnost zasáhnout ve prospěch své rodiny, duchovní stav nezabránil Marii-Xeně cestovat, vést politická jednání, vydávat důležité dokumenty, uzavírat spojenectví ani vysílat vyslance. Tím vytvořila důležitý precedent pro další císařovny.

Obr. 5: Zříceniny palaiologovského paláce v Soluni, možného sídla několika pozdně byzantských císařoven. (Foto: Petra Melichar)